

---

# Paradoxy instrumentálního přijetí demokracie

IVAN BERNIK, BRINA MALNAR, NIKO TOŠ\*

Fakulta sociálních věd, Univerzita v Lublani, Slovinsko

## The Paradoxes of Instrumental Acceptance of Democracy

**Abstract:** The development of post-socialist societies is characterised by a temporal incongruency in the transformation of different societal spheres. This study on political culture in Slovenia is therefore focused on the incongruency between the transformation of political culture and the democratisation of the political system.

Analysing data from Slovenian opinion surveys, the authors indicate major changes in politically relevant attitudes and draw some preliminary conclusions about their function in the stabilisation of the new political and economic system in Slovenia.

As far as political culture is concerned, two general factors of potential influence on the stability of democracy in Slovenia are to be found: the conditional acceptance of democracy and internal inconsistencies in politically relevant attitudes.

The prevailing acceptance of democracy in Slovenia is instrumental – democracy is validated as the best way of promoting future economic and social well-being. Moreover, the current general support for democracy is not followed by changes in other politically relevant attitudes, just as latent authoritarianism is manifested in the ethnocentric and xenophobic attitudes of the Slovenian population.

*Sociologický časopis, 1996, Vol. 32 (No. 1: 21-37)*

### 1. Politická kultura v postkomunistických společnostech: několik obecných úvah

Utváření postkomunistických společností je třeba chápat jako komplexní proces, který se neomezuje pouze na demokratizaci politické sféry, ale zahrnuje v sobě transformaci téměř všech aspektů života společnosti. Pro pochopení tohoto procesu je nutné se v první řadě zaměřit na studium vnitřních souvislostí, kterými jsou jednotlivé aspekty transformace vzájemně propojeny. Tyto vztahy vhodně ilustruje Dahrendorfova poznámka, že „formální proces ústavní reformy trvá nejméně šest měsíců; výsledky ekonomické reformy se v povědomí veřejnosti odrazí jako známka jistého postupu vpřed ne dříve než za šest let; třetí podmínkou na cestě ke svobodě je pak vytvoření takové sociální základny, která v další fázi transformace státní soustavy i ekonomiky umožní přebudovat provizorně organizované instituce na instituce živoucí, schopné přestát jak okolní, tak i vnitřní bouře – a zde již bude šedesát let sotva stačit“ [Dahrendorf 1990: 93]. S Dahrendorfem je jistě možno nesouhlasit jak v otázce vymezení nejdůležitějších sociálních oblastí, tak v otázce délky jejich transformace, těžko lze však popřít jeho základní tvrzení, že rychlost transformace jednotlivých sociálních oblastí je značně rozdílná. Časová inkonzistence změn, která takto vzniká, má dalekosáhlé důsledky. Nejde jen o to, že ke stabilizaci změn v jedné sociální oblasti nemůže dojít, dokud nebude v procesu transformace ostatních sfér zajištěno „zázemí“ pro tyto nové změny, ale pomalé tempo

---

\*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Doc. dr. Ivan Bernik, mgr. Brina Malnar, resp. prof. dr. Niko Toš, Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, 61000 Ljubljana, Slovinsko.

transformace v jedné sféře může navíc blokovat nebo dokonce zcela zvrátit změny ve sféře jiné. Účinnost právních reforem může být tudíž podkopána jejich nedostatečnou „podporou“ ve smyslu transformace ekonomických a sociálních struktur společnosti. Z tohoto hlediska zůstává ústředním problémem a možnou komplikací postkomunistické transformace časová koordinace neboli synchronizace změn různých aspektů života společnosti [viz Offe 1991].

Zdá se, že většina výzkumů zabývajících se politickou kulturou v postkomunistických zemích toto obecně analytické hledisko přinejmenším neformálně přijala. Výzkum politické kultury by se podle tohoto hlediska měl zaměřit především na otázku kongruence mezi transformací politické kultury a demokratizací politického systému. Tato myšlenka byla jasně vyjádřena v Lipsetově hodnocení sociálních rekvizit demokracie. Lipset zastává názor, že „úspěch demokracie v těchto (tj. postkomunistických) zemích závisí do značné míry na schopnosti jejich populace adaptovat se na svobodu, oprostít se od původních představ o roli státu i na jejich ochotě přijmout cyklickou povahu svobodného trhu a také samozřejmě na úspěšném fungování ekonomiky“ [Lipset 1994: 13]. Lipset zároveň zdůrazňuje, že masové přitakání závaznosti principům demokracie si vyžádá velké množství času. Následkem toho pak vzniká pro postkomunistické země charakteristický značný „časový posun“ mezi transformací politického systému a vznikem odpovídající politické kultury, který může značně ohrozit „úspěšnost“ demokracie v těchto zemích. Výzkum zmíněné diskontinuity i jejích následků je proto nejen z vědeckého, ale i z politického hlediska vysoce relevantní ve vztahu k otázce stability nového politického řádu.

Zřejmou výhodou popsaného hlediska je jeho schopnost klást jasné výzkumné otázky. K tomu je však napřed třeba znát odpovědi na klíčové otázky z oblasti teorie politické kultury, mezi něž patří „problém trvalosti či proměnlivosti politických kultur a otázka nezbytnosti zachovávat kongruenci mezi kulturou a strukturou politického systému“ [Dalton 1994: 470].<sup>1</sup> Politická kultura je zde nahlížena jako relativně konstantní v porovnání s ostatními aspekty života společnosti a kongruence mezi politickou kulturou a politickým systémem je považována za nezbytnou podmínku stability politického řádu. Tím je ovšem spektrum možných výzkumných otázek značně omezeno. V naší studii se budeme zabývat především analytickým potenciálem tohoto hlediska, zároveň však budeme věnovat pozornost tomu, že některé z jeho předpokladů jsou značně sporné.

Vzhledem k tomu, že v postkomunistických společnostech již byly vytvořeny základní demokratické instituce, jeví se jako nejpřípadnější zkoumat, do jaké míry politická kultura „drží krok“ s novým institucionálním řádem. Výzkumnou otázkou je však možno formulovat ještě konkrétněji: do jaké míry se „postkomunistická“ politická kultura blíží vzorci, který převažuje v západních demokraciích? Diskuse o politické kultuře, která v současné době probíhá v západních demokraciích i v postkomunistických společnostech, však naznačuje, že tato otázka může být zavádějící. Podle některých studií neexistuje homogenní vzorec politické kultury ani v jednotlivých západních společ-

---

<sup>1</sup>) Otázka, zda „pojem politické kultury skutečně poskytuje dobrou základnu pro objasňování politického procesu“ [Street 1993: 105], by podle všeho měla být přiřazena na seznam klíčových otázek teorie politické kultury. Streetova analýza však naznačuje, že základní odpověď na tuto otázku není předmětem žádných rozporů. Samozřejmě, spory se pak vedou o tom, jakým způsobem politická kultura ovlivňuje politické struktury.

nostech, tím méně je pak možno hovořit o jednotném vzorci společném pro všechny tyto země [viz Kitschelet 1993: 306]. Vzhledem k tomu, že v západních společnostech existují rozličné báze i různé způsoby závaznosti k demokracii, není možno transformaci politických kultur v postkomunistických společnostech pojímat jednoduše jako vývoj směrem k naplnění homogenního západního vzorce.

Další skutečnost, která hovoří ve prospěch „multilineárního“ konceptu transformace politické kultury, vyplývá ze současné diskuse o základních charakteristikách socialistické a postkomunistické politické kultury. Ačkoli se jednotlivé komunistické společnosti od sebe v minulosti značně odlišovaly, je přesto možné označit za základní charakteristiky nejrozšířenějšího vzorce politické kultury paternalisticko-autoritářské postoje k politickým autoritám, pocity bezmocnosti a silnou orientaci na oblast soukromého života [viz Meyer 1993: 3]. Mnohé studie dokazují [viz Bernik 1992: 108-115], že dokonce i v těch „nejšťastnějších“ obdobích života těchto společností byly postoje k politickým autoritám z velké části založeny na pragmatických úvahách. Jinými slovy, míra souhlasu s komunistickým režimem závisela na schopnostech těchto autorit zajistit očekávanou úroveň ekonomického a sociálního blahobytu. Můžeme vyslovit domněnku, že postupný úpadek komunistických režimů vedl zároveň i k narušení paternalisticko-autoritářských postojů. Tím byl vytvořen základ pro vznik hodnot a postojů podporujících nový demokratický politický systém. Z tohoto předpokladu by dále vyplývalo, že vznik nových demokratických politických institucí byl podporován nebo přinejmenším doprovázen rozvojem demokratické politické kultury. Tento závěr však většina analýz zamítla jako příliš zjednodušující. Na jedné straně se objevily argumenty, že narušení starých politických hodnot nemusí nutně vyvolat vznik hodnot nových, může naopak vést až k dlouhodobé absenci jakýchkoli konzistentních politických hodnot a očekávání neboli ke stavu anomie [viz Kolarska-Bobińska 1990: 281-282, Ziemer 1994: 493]. Na druhé straně se pak objevily důkazy, že takto vzniklé vakuum může být zaplněno politickými hodnotami a postoji, které v žádném případě nelze označit za demokratické [viz Vainshtein 1994: 251-252].

Jedním z nejprovokativnějších argumentů na podporu posledně jmenované námitky je Sztompkovo tvrzení o „civilizační neschopnosti“, kterou se podle autora vyznačují postkomunistické společnosti [Sztompka 1993a]. Zatímco v ekonomické i politické oblasti se postkomunistickým společnostem podařilo provést jisté zásadní změny, v kulturní sféře se do popředí dostaly tradiční hodnotové vzorce. Podle Sztompky se tak projevuje skutečnost, že komunistický režim se navzdory své revoluční rétorice spoléhal i na tradiční kulturní hodnoty. Jinými slovy, v postkomunistických společnostech se břemeno minulosti nejzřetelněji projevuje právě v kulturní oblasti. Z tohoto důvodu jsou podle Sztompky postkomunistické společnosti z kulturního hlediska relativně „neschopné“ vyrovnat se s novými vývojovými změnami.

Podstata Szompkova tvrzení se velmi blíží tomu, co vzešlo z otázek vznesených před více než dvaceti lety v diskusi o „syndromu rovnostářství“ [Županov 1970: 21-39] v Jugoslávii.<sup>2</sup> Tato diskuse se točila kolem Županovova tvrzení, že základní kulturní

---

2) Zpětně se tato diskuse jeví jako zdaleka nejhodnotnější příspěvek ke studiu politické kultury ve společnosti bývalé Jugoslávie. Objevily se i jiné teoretické a empirické studie politické kultury, téměř všechny se však omezovaly na otázku, do jaké míry oficiální „politická kultura samosprávného socialismu“ pronikla až k masám [Lukšič 1992: 16-20].

matrici jugoslávské společnosti bylo možno charakterizovat jako specifický amalgám rovnostářských a autoritářských hodnot a očekávání. Přestože vycházela z tradice, byla funkčně vtělena do socialistické společnosti – politický režim dosáhl masové podpory veřejnosti naplněním rovnostářských očekávání většiny populace. Zatímco pro stabilitu daného politického režimu byla tato „fúze“ rovnostářství a autoritářství funkční, byla naopak velmi nefunkční (jak Županov zvláště zdůrazňoval) pro modernizaci jugoslávské společnosti.

Uvedená tvrzení nejen napovídají, že možná transformace politické kultury je vždy multilineární, ale poukazují i na to, že se odehrává v rámci širokého „prostoru“ definovaného tradičními kulturními sedimenty, tj. hodnotami a postoji sdruženými většinou na jedné straně kolem autoritářského paternalismu a na druhé straně kolem různých forem vznikající demokratické politické kultury. Většina těchto tvrzení také napovídá, že postkomunistické společnosti se díky silnému odporu ke změně, který je nedílnou součástí jejich politické kultury, vyznačují inkongruencí kulturních změn se změnami, kterých bylo dosaženo v jiných oblastech.

Struktura naznačeného imaginárního prostoru se jeví ještě komplikovaněji, uvědomíme-li si rozdílnost jednotlivých postkomunistických společností. Podle některých autorů, kteří upozorňují na významný vliv tradice na politickou kulturu, jsou nejvýraznější rozdíly vysvětlitelné odlišným kulturním zázemím. Jedno z hlavních dělítek je třeba vést mezi společnostmi s katolickými a ortodoxně náboženskými tradicemi [viz Adam 1989]. Naproti tomu Evans a Whitefield tvrdí, že politický proces v postkomunistických zemích je na národní úrovni určován v první řadě třemi proměnnými: „ekonomickým rozvojem, mírou etnické homogenity a historickým statutem státu“ [Evans and Whitefield 1993: 539]. Společnosti, které se vyznačují vyšším stupněm ekonomického rozvoje a vysokou mírou etnické homogenity a které nejsou příliš zaměstnány budováním státu, mají větší šanci dosáhnout politické stability. Seznam proměnných, které je třeba v případě těchto společností sledovat, je možno doplnit přinejmenším o jednu další – rychlost politické transformace. Lze očekávat, že země procházející postupnou transformací politického systému budou mít větší šanci vybudovat předstupuň stabilního politického řádu než země, ve kterých byla tato transformace součástí revolučního převratu.

V naší studii vyjdeme z uvedeného náčrtu determinant stability a transformace politické kultury a použijeme jej jako obecný rámec pro stanovení základních hypotéz týkajících se změny politické kultury ve Slovinsku a její funkce při konsolidaci nového politického systému. Před tím, než se pustíme do tohoto úkolu, je nezbytné alespoň ve stručnosti popsat základní charakteristiky vývoje, kterým se Slovinsko ubíralo na své cestě od komunismu.

## **2. Případ Slovinska: demokratizace a budování státu**

Dva vzájemně úzce související procesy demokratizace a budování státu nebyly ve Slovinsku zcela simultánní. Proces demokratizace se rozvíjel postupně a byl tak i mnohem předvídatelnější. Současně probíhající transformace ekonomiky taktéž zaostávala za politickou transformací, byla však urychlena oddělením Slovinska od Jugoslávie. Tvrzení, že postkomunistická transformace představuje řadu vzájemně propojených, nikoli však nutně časově sladěných procesů, je v případě Slovinska zjevně pravdivé.

Demokratizace probíhala ve Slovinsku přinejmenším z jistého ohledu obdobně jako maďarská „revoluce vyjednávání“ [viz Bruszt 1990] a odlišně od demokratizace v Československu a východním Německu, jejichž průběh měl mnohem revolučnější podobu [viz Ash 1990]. První kroky na cestě k transformaci politického systému byly zahájeny pod vlivem politického nonkonformismu, který byl poprvé v sedmdesátých letech potlačen, aby se znovu vynořil na počátku osmdesátých let. Přestože politický nonkonformismus byl záležitostí pouze relativně malého okruhu intelektuálů (převážně zástupců společenských věd, filozofů a spisovatelů), hluboce ovlivnil politickou diskusi otevřením dvou radikálně nových okruhů myšlenek, které na jedné straně vyjadřovaly stanovisko, že komunistický systém není možné reformovat, že je však možno jej transformovat po vzoru západních demokracií, a na druhé straně pak přesvědčení, že v průběhu této transformace je nutné znovu definovat postavení Slovinska v rámci jugoslávské federace ve smyslu jeho větší autonomie.<sup>3</sup> Dopad těchto nových myšlenek byl umocněn nerozhodnou reakcí slovinské politické elity, jejíž legitimita byla vystavena stupňujícímu se tlaku. Ve snaze udržet si alespoň jistou míru veřejné podpory byla vládnoucí elita nucena zaujímat stále smířlivější postoj k novým myšlenkám i jejich šířitelům. Díky tomu se na konci osmdesátých let podařilo dosáhnout základního konsensu v otázce dalšího průběhu demokratizace a autonomizace, aniž by vůbec došlo k nějakému formálnímu vyjednávání mezi novými politickými silami a starou politickou elitou. Zmíněný konsensus na jedné straně umožnil, že se doposud difúzně rozšířený nonkonformismus transformoval do podoby legálně ustavené politické opozice, která se dále diferencovala do několika odlišných politických stran. Na druhé straně pak napomohl tomu, že se komunistická strana dostala na roveň ostatních politických stran. Tento vývoj vyvrcholil na jaře roku 1990 demokratickými volbami, jejichž výsledek znamenal převrácení hlavních rolí na politické scéně. Bývalá komunistická strana vstupovala do voleb jako nejsilnější strana a vyšla z nich jako strana opoziční, zatímco strany vyrostlé z podhoubí politického nonkonformismu vytvořily vládnoucí koalici.

Požadavek nově definovaného postavení Slovinska v rámci jugoslávského státu silně ovlivnil průběh demokratizace v této zemi. Skutečnost, že se tento požadavek setkal se stále sílícím odmítáním ze strany jugoslávské elity (a zejména její srbské části), napomohla sjednocení dílčích postojů všech politických sil Slovinska a vytvoření základního konsensu v otázce demokratizace. Tento vnější tlak ovšem nebyl schopen zabránit celkovému postupnému rozpadu relativně různorodé politické scény. Poté, co byla myšlenka autonomie přijata všemi politickými silami, ztratil její politický význam svou důležitost. Na počátku devadesátých let se pak těžiště politických konfliktů přesunulo k vnitřním problémům, a zejména k řešení otázky možných způsobů ekonomické trans-

<sup>3</sup>) Přestože vnitřní situace nonkonformismus přímo vyžadovala, nonkonformistická ideologie byla do značné míry utvářena vnějšími vlivy. Dokonce i požadavek slovinské autonomie v rámci Jugoslávie a později i požadavek nezávislosti byl legitimizován nezbytností tohoto kroku pro připojení se ke společnému procesu nadnárodní integrace Evropy. Důvodem této silné závislosti na zahraničních vzorech byla především absence významnějších demokratických tradic a relativní ekonomická a kulturní otevřenost Jugoslávie vůči západním společnostem. V pozdější fázi demokratizace se některé politické strany pokusily zdůraznit svou věrnost předsocialistické politické tradici. Dlouhé období politické diskontinuity a radikální změna sociální struktury (pro ilustraci – před druhou světovou válkou bylo Slovinsko převážně zemědělskou zemí, v současné době v zemědělství pracuje pouhých 10 % populace) však způsobily, že tyto pokusy nenašly svou odezvu.

formace. Proces politické diferenciacie a utvárení „normálního“ spektra politických stran byl rovněž usnadněn etnickou homogenitou slovinské společnosti.<sup>4</sup> Organizace politických stran na etnickém základě neměla ve Slovinsku žádné strukturální předpoklady. V situaci, kdy na federální úrovni chyběly institucionalizované vyjednávací mechanismy a otevřeně se zde hovořilo o rostoucím napětí mezi zastánci centralizace a decentralizace jugoslávského státu, zvítězila ve Slovinsku v roce 1990 alternativa samostatného státu. Přestože již před vyhlášením samostatnosti v roce 1991 byly učiněny některé přípravné kroky, musel nový stát čelit nejen vlastním problémům s vnitřní konsolidací, ale i problémům plynoucím z nutnosti přizpůsobit se novému politickému a ekonomickému prostředí. Vyhlášení samostatnosti tak znamenalo počátek přechodu od „heroické“ fáze demokratizace, vyznačující se závažnými politickými rozhodnutími souvisejícími s odstraněním starého autoritářského řádu, vyhlášením nezávislosti či vytvořením konsensu, k „prozaické“ fázi demokratizačního procesu [viz Bernik 1994: 123-130]. Některé politické události a zejména celková nepřehlednost politické scény prokázaly, že společné řešení prozaických problémů se hledá mnohem obtížněji než v případě historicky významných rozhodnutí.

Na základě tohoto stručného popisu demokratizace ve Slovinsku a s použitím analytického rámce vymezeného v předchozí kapitole studie můžeme vyslovit základní hypotézy o politické kultuře ve Slovinsku. První z nich se týká vztahu mezi rychlostí demokratizace a konfigurací politické kultury. Můžeme vyslovit tvrzení, že postupný a spíše konsensuální průběh demokratizace usnadnil vytvoření takové politické kultury, již je vlastní podpora demokratických institucí a procedur. Krátce řečeno, můžeme očekávat, že autoritářské postoje budou slábnout, zatímco liberální postoje budou sílit. Tato hypotéza rovněž naznačuje, že není třeba se obávat projevů anomie, nelze však zároveň očekávat brzké vytvoření vysoce konzistentní politické kultury, neboť období přechodu není ještě zdaleka ukončeno. Vzhledem k významné redistributivní úloze socialistického státu můžeme předpokládat, že velká část populace bude podporovat aktivní roli státu při zajišťování sociálního blahobytu.

Druhá hypotéza se dotýká úlohy nacionalistického citění v procesu demokratizace. Vzhledem k silnému vzájemnému propojení demokratizace s procesem budování státu můžeme předpokládat, že jeho význam byl značný. Zároveň však můžeme očekávat, že role nacionalistického citění s ukončením „heroické“ fáze demokratizace slábla. Z toho vyplývá, že vztah k nově vytvořenému mezinárodnímu prostředí by se měl vyznačovat vysokou mírou otevřenosti. Jinými slovy, měl by se ostře odlišovat od původního vztahu k federálnímu státu, který byl prokazatelně zatížen vysokým stupněm etnocentrismu. Naše hypotéza proto zní, že jedním z významných aspektů změny politické kultury je zvyšující se význam těch postojů, které podporují začlenění Slovinska do procesu evropské integrace.

Konečně, s ohledem na relativně pomalé tempo transformace a vysoký stupeň konsensu v otázce demokratizace i budování státu je pak možno vyslovit hypotézu, že většina slovinské populace se nejen přizpůsobila novému politickému řádu, ale přijala i jeho legitimitu. Z toho plyne, že podpora demokracie by měla být do značné míry nepodmíněná, a tedy i nezávislá na okamžité ekonomické a sociální situaci. Pokud bude

---

<sup>4</sup>) Podle censu z roku 1991 se 87,7 % obyvatel Slovinska přihlásilo k slovinskému etniku. Zbývající procento populace tvořili převážně imigranti z bývalého federálního státu.

prokázána pravdivost této hypotézy, bude možno vyslovit tvrzení, že nový politický řád již dosáhl značného stupně konsolidace [viz Linz 1990: 157-160] a že přinejmenším z hlediska politického uspořádání se Slovinsko posunulo z období přechodu do následné etapy svého vývoje.

Pro výše uvedené hypotézy, které chápeme jako vůdčí, se v naší analýze pokusíme odhadnout míru jejich empirické relevantnosti. Jinými slovy, neočekáváme, že na otázky vznesené těmito hypotézami nalezneme definitivní odpovědi. Tato relativní skromnost nároků na výsledky naší analýzy má přinejmenším dva důvody. Za prvé je to skutečnost, že transformace politické kultury je časově náročný proces a bylo by proto předčasné činit na podkladě současných výzkumů jakékoli dlouhodobější závěry. Druhý důvod vyplývá z kvality empirických dat popisujících transformaci politické kultury ve Slovinsku. Přestože zde existuje dlouhá tradice výzkumů veřejného mínění, většina sebraných dat přirozeně vypovídá spíše o „masových reakcích“ na společenské změny [viz Rose and Haerpfner 1994: 3].<sup>5</sup> Tato data sice poskytují důležité informace o měnících se postojích k politickému systému, nejsou však dostatečně systematická a vyčerpávající, aby umožňovala ověřování komplexních hypotéz o transformaci politické kultury. Vzhledem k převažující orientaci těchto dat na politické postoje zůstávají další aspekty politické kultury, mezi které patří i hodnoty a očekávání, nepopsány [viz Meyer 1993: 3, Street 1993: 107]. Naše data navíc neposkytují dostatek informací o „hlubších“ a trvalejších aspektech politické kultury. Přesto doufáme, že tato studie přispěje některými základními informacemi k vytvoření představy o stavu politické kultury ve Slovinsku a zároveň naznačí okruh otázek, kterým se bude třeba věnovat v budoucích výzkumech.

### 3. Liší se demokracie od trhu?

První aspekt „masové reakce“ na politické souvislosti ekonomické transformace, který budeme v naší analýze zkoumat, vychází z otázky, jak respondenti vnímají rozdíly mezi starým a novým řádem. Data, popisující vnímání těchto rozdílů, jsou schopna v hrubé míře vypovídat o masové podpoře nového řádu i o jejich případných základech. Nedávné výzkumy veřejného mínění ve Slovinsku ukázaly, že respondenti považují nový politický i ekonomický systém za lepší než systém předchozí. Když byli respondenti v roce 1994 požádáni, aby zhodnotili rozdíl mezi socialistickým ekonomickým systémem a vznikajícím tržním systémem na škále od +100 do -100, „ohodnotili“ starý řád jedním kladným bodem a nový řád 4,3 kladnými body. Nejprísněji hodnotili starý ekonomický systém respondenti s nejvyššími stupni vzdělání, vyšší kladné hodnocení nového systému převažovalo u mladších věkových kategorií. Co se týče politického systému, jsou rozdíly hodnocení v uvedeném výzkumu ještě zřetelnější. Starý politický řád byl ohodnocen 14,8 zápornými body, zatímco nový řád získal 9,8 kladných bodů. Za zmínku stojí, že v roce 1992 byl starý řád hodnocen méně negativně (minus 8 bodů) a nový řád naopak méně pozitivně (plus 3,5 bodu). Jak negativní postoje vůči starému politickému systému, tak kladné postoje vůči novému systému pozitivně korelují s úrovní vzdělání respondentů.

Pocitované rozdíly mezi starým a novým ekonomickým systémem jsou menší, než bychom očekávali na základě našeho předchozího tvrzení, že období přechodu ve Slovin-

<sup>5</sup>) Každoroční výzkumy veřejného mínění (Slovenian Public Opinion) prováděl na reprezentativním vzorku populace nepetržité od roku 1968 Ústav pro výzkum veřejného mínění a masmédií při fakultě sociálních věd v Lublani. Naše analýza se bude opírat o data sebraná v těchto výzkumech.

sku bylo nevyhnutelným následkem oslabování legitimacy starého systému a vytvoření celonárodního konsensu o nutnosti radikálních změn. Toto zjištění podporují i výsledky výzkumů prováděných každoročně v období uplynulých deseti let. Přestože během tohoto období došlo k podstatným změnám, shromážděná data nevypovídají o výraznějším zlomu v hodnocení ekonomického a politického systému. Výsledky těchto výzkumů ukazují, že od roku 1984 považovalo více než 60 % respondentů stávající ekonomickou situaci za horší ve srovnání se situací před pěti lety. Uvedené procento respondentů navíc zůstalo i po prvních svobodných volbách téměř shodné a výrazně se nezměnilo ani v následujícím průběhu ekonomické transformace. V roce 1984 se 24 % respondentů domnívalo, že procesy rozhodování jsou méně demokratické než dříve, v následujících několika letech toto procento slabě rostlo, aby v roce 1990 pokleslo na 18,6 %. Poté několik let opět rostlo a v roce 1993 dosáhlo 25,9 %. Podíl těch, kteří se domnívali, že respekt k zákonu je menší než dříve, dosáhl svého maxima v roce 1988 (37,2 %), v následujících letech se zmenšil a v roce 1993 opět vzrostl na 33,6 %. Za zmínku rovněž stojí, že podíl respondentů, kteří uváděli, že prostý občan nemá dostatek příležitostí k ovlivňování zásadních rozhodnutí, zůstal po prvních svobodných volbách v roce 1990 na téže úrovni, jaká byla charakteristická pro osmdesátá léta (okolo 60 %).<sup>6</sup>

Ačkoli stabilita dat odrážejících hodnocení každodenního fungování politického a ekonomického systému je přinejmenším částečně ovlivňována rostoucími nároky respondentů, můžeme přesto sledovat, že pociťovaná rozdílnost starého a nového systému je překvapivě malá. Zdá se, že postupný a konsensuální přechod k demokracii a tržní ekonomice zabránil většině populace uvědomit si rozdíly mezi starým a novým řádem, ale uchránil ji i od jednoznačně vyššího hodnocení starého řádu. O relativitě tohoto závěru svědčí data zachycující hodnocení očekávaného fungování nového ekonomického a politického systému v blízké budoucnosti (tj. v příštích pěti letech). Vyhledky do budoucnosti hodnotí respondenti ve srovnání se současnou situací jako jednoznačně pozitivní. Podle výsledků výzkumu z roku 1994 byl na výše uvedené škále jak ekonomický, tak i politický systém ohodnocen 29,9 kladnými body,<sup>7</sup> přičemž nejoptimističtější hodnocení uváděli respondenti s vyšší úrovní vzdělání.

Popsaná data jednoznačně ukazují, že ve vnímání respondentů je rozdíl mezi starým a současným systémem méně výrazný než rozdíl mezi současným stavem a budoucími vyhlídkami nového systému. Jinými slovy, důvěra respondentů v demokratický politický systém a tržní ekonomiku není založena na kladném hodnocení jejich

---

<sup>6</sup>) Od roku 1968 do roku 1989 byly respondenti tázáni, zda podle jejich názoru politika komunistické strany odpovídá zájmům většiny slovinské populace. Podíl těch, kteří se domnívali, že tato politika zcela nebo přinejmenším částečně odpovídá zájmům populace, vždy převažoval a teprve v roce 1989 poprvé těsně nepřekročil hranici 50 %. V první polovině osmdesátých let se navíc zhruba 75 % respondentů domnívalo, že komunistická strana slouží zájmům lidu dosti dobře. Budeme-li tuto otázku chápat jako hrubou míru legitimacy starého politického režimu, pak je zřejmé, že se těšil relativně stabilní a silné podpoře veřejnosti, a to dokonce i v počátečním období demokratizace. Tato skutečnost odráží schopnost staré slovinské politické elity přizpůsobit se měnící se situaci a na federální úrovni pak bránit národní zájmy Slovinska, které byly většinou populace vnímány jako legitimní.

<sup>7</sup>) Podle výsledků komparativního výzkumu z let 1991 a 1992, uvedených v *New Democracies Barometer*, patřili slovinští respondenti mezi ty, kteří hodnotili ekonomické a politické šance svých zemí v příštích pěti letech nejvýše. [viz Rose and Haerpfner 1994].

současného fungování, ale spíše na víře v jejich potenciální přínosnost v budoucnosti. Přijmeme-li tvrzení Rose a Haerpfnera, že „pokud je míra souhlasu s budoucností vyšší než míra souhlasu s minulostí, znamená to, že veřejnost podporuje tržní ekonomiku (případně demokratický systém)“ [Rose and Haerpfner 1994: 16], pak lze výše uvedená data jednoznačně interpretovat jako známku toho, že respondenti svými výroky podporují stávající politické i ekonomické uspořádání. Jednoznačné přijetí tohoto závěru však vyžaduje znát povahu oněch očekávání, na nichž je pozitivní hodnocení budoucnosti nového řádu založeno.

#### **4. Základna podpory demokracie**

Optimistické hodnocení budoucnosti demokracie ve Slovinsku napovídá, že respondenti mají relativně jasnou představu o demokracii a jejích přednostech. Výsledky výzkumu z roku 1991 však nevypovídají jednoznačně ve prospěch podpory – celých 40 % respondentů s nižší úrovní vzdělání zvolilo odpověď „nevím“ na otázku, zda a jak silně se politická svoboda, sociální rovnost, rovnost před zákonem, snížení nezaměstnanosti, zlepšení ekonomických podmínek a systém více stran vztahuje k demokratickému řádu. Nicméně, více než 50 % všech respondentů hodnotilo výše uvedenou souvislost jako značnou nebo přinejmenším významnou. Většina respondentů (76,1 %) považovala politickou svobodu za nepostradatelnou složku demokracie. Za politickou svobodou následoval systém více stran, rovnost před zákonem, zlepšení ekonomických podmínek a snížení nezaměstnanosti (61,2 % a 60,2 %), zatímco 52 % respondentů potvrdilo souvislost mezi sociální rovností a demokracií.

Přestože zhruba 15 % všech respondentů zvolilo odpověď „nevím“, můžeme tvrdit, že obecné povědomí o demokracii je spíše pragmatického rázu. Demokracie je takto vnímána jako efektivní prostředek k zajištění ekonomického a sociálního blahobytu občanů. Dané pojetí demokracie je kongruentní s relativně vysokými očekáváním zaměřenými na budoucí fungování nového ekonomického a politického systému, o nichž jsme se zmiňovali v předchozí kapitole. Zdá se, že tato očekávání jsou založena na předpokladu, že je jen otázkou času, kdy demokracie prokáže svůj praktický užitek. Instrumentální pojetí demokracie má zjevně vliv i na rovinu hodnocení – důvěra v demokracii je přitažlivá díky tomu, že demokracie slibuje zlepšení ekonomických a sociálních poměrů. Jinými slovy, instrumentální pojetí demokracie je vnitřně svázáno s instrumentálním přijetím demokracie.

Výsledky výzkumů dále naznačují, že instrumentální pojetí i přijetí demokracie s sebou nese specifické preference role státu při regulaci ekonomického a sociálního procesu. Obecně řečeno, respondenti akceptují základní principy tržní ekonomiky, ale upřednostňují relativně silnou regulativní úlohu státu. Srovnáme-li data z let 1989 a 1991, zjistíme, že podíl respondentů zdůrazňujících důležitost role státu při poskytování sociálních služeb, se značně zvýšil. Mezinárodní srovnání ukazuje, že postoje slovinských respondentů k regulativní roli státu jsou v zásadě podobné jako postoje respondentů z většiny ostatních postkomunistických zemí, Slovinci však mají větší sklon podporovat aktivní roli státu při snižování příjmových nerovností a zajišťování plné zaměstnanosti [viz Rus 1992: 51-55].

Jak již bylo naznačeno, přijetí nového politického řádu je převážně založeno na víře, že demokracie je slibnou – pokud ne přímo nejlepší – cestou k maximalizaci indivi-

duálního i veřejného blahobytu.<sup>8</sup> Je zřejmé, že za těchto okolností je dlouhodobá podpora demokracie silně závislá na schopnosti politického systému poskytovat očekávané zisky. Pokud se však demokratickému systému nepodaří tato očekávání splnit, mohou být upřednostněny jiné, alternativní a podle očekávání efektivnější prostředky k jejich naplnění. Dokud se demokracie jeví stále jako velmi slibná, jeví se i uvažování o alternativních volbách jako nemístné. Přesto však tato možnost není zcela hypotetická, jak o tom svědčí reakce respondentů na výrok, že několik málo rozhodných vůdců je schopno přispět k obecnému blahobytu více než množství debatujících a diskutujících demokratů: v roce 1990 souhlasilo s tímto výrokem 50,9 % respondentů. V témže výzkumu 64,7 % respondentů souhlasilo s tvrzením, že je lhostejné, kdo vládne, pokud „se dobře daří“. Nicméně, podpora, kterou respondenti prokazují demokratickému politickému systému, je obecně velmi vysoká. Nejpersvědčivěji o tom hovoří skutečnost, že 80 % respondentů by se postavilo proti zrušení parlamentu a politických stran.

Obecná podpora demokracie je ve zjevném rozporu se zjištěním, že důvěra veřejnosti v parlament i politické strany není příliš vysoká. Podle výzkumu z roku 1994 byla tato důvěra v politické strany vůbec nejnižší v porovnání se všemi ostatními důležitými společenskými institucemi a nízká byla i důvěra v parlament. Obecně řečeno, všechny instituce, které jsou bezprostředně „odpovědné“ za stávající ekonomickou a sociální úroveň (podniky, odbory) a za politickou stabilitu (politické strany, vláda) nacházíme na dolním konci škály důvěry, zatímco instituce, které nemají přímou odpovědnost (soudy, prezident) se pohybují na jejím vrcholu.<sup>9</sup> Tato zjištění je možno vztáhnout k hodnocení současného a budoucího stavu ekonomie a politiky. Ve druhé kapitole této studie jsme ukázali, že respondenti hodnotí současné fungování nového ekonomického a politického systému relativně nízko. Podobně ani instituce, které se podílejí na každodenním běhu ekonomie a politiky, se netěší přílišné důvěře. Nízká úroveň důvěry v klíčové instituce nového systému ovšem neznamená, že systém sám je respondenty zpochybňován. Důvěra v politický systém je založena na velkých očekáváních, která respondenti spojují s jeho budoucností a nikoli s jeho současným fungováním. Díky tomu jsou respondenti schopni nový politický systém obecně podporovat a současně příliš nedůvěřovat jeho klíčovým institucím.

Z uvedeného lze přinejmenším předběžně odhadnout platnost naší první hypotézy. Dostalo se nám dostatečného důkazu, že nový politický a ekonomický systém byl na obecné úrovni přijat většinou populace. Není se tedy třeba obávat šíření anomie, přestože výše uvedené údaje naznačují, že postoje k novému řádu jsou značně inkonzistentní. Tyto údaje však zároveň nepodporují tvrzení, že pomalé tempo transformace významně přispělo ke vzniku obecné podpory nového řádu. Doposud uvedené údaje neukázaly, že

---

<sup>8</sup>) Z tohoto tvrzení vyplývá, že přinejmenším ve Slovinsku byl primárním zdrojem masové nespokojenosti se starým režimem, která vyústila až ve všeobecnou podporu jeho odstranění, pokles ekonomické prosperity, a nikoli pouze jeho autoritářská politika. Data vypovídající o relativně stabilním masovém souhlasu s politikou komunistické strany a od roku 1984 pak i o rostoucí nespokojenosti se státní ekonomikou toto tvrzení podporují.

<sup>9</sup>) Tato data se zhruba shodují s daty z České republiky, Slovenska, Maďarska a Polska [viz Rose and Haerpfner 1994: 18], pouze v případě církve a armády lze sledovat některé výraznější rozdíly. Církev, která se ve všech zmíněných zemích, s výjimkou České republiky těší vysoké důvěře, patří ve Slovinsku k méně důvěryhodným institucím. Armáda si zde stojí lépe než církev, vrcholu škály důvěry však rovněž nedosahuje.

by existence relativně široké podpory nového politického řádu znamenala nutně převahu liberálních postojů nad postoji autoritářskými. Chceme-li hodnotit změny v oblasti politické kultury, nemůžeme se spokojit s pouhým důkazem o existenci obecné podpory nového politického řádu, ale musíme se nutně ptát i po základech, na nichž je tato podpora založena.<sup>10</sup> Přestože naše tvrzení o převážně instrumentálním přijetí demokracie ve Slovinsku je nutno v mnoha ohledech dále vyjasnit, není sporu o tom, že tato forma podpory demokracie v sobě zahrnuje některé hluboké vnitřní rozpory. Za prvé, pokud demokratický systém nebude schopen zajistit očekávané zisky, může být podpora přesunuta na některé jiné „funkční alternativy“. Otázka, zda instrumentální přijetí demokracie nutně předpokládá jasný posun od autoritářských postojů k postojům liberálním, se proto jeví jako značně relevantní. V následující kapitole se pokusíme některé aspekty této otázky podrobněji rozebrat.

### **5. Starý etnocentrismus v nových souvislostech: stabilita, nebo latentní autoritářství**

Otázka úzkého vztahu otevřenosti individuálních i společenských postojů k demokrati-  
zaci politické sféry a přechodu k tržním ekonomickým mechanismům byla široce teore-  
ticky i empiricky rozpracována v rámci studií o modernizaci [viz Sztompka 1993b: 69-  
78]. Na základě obecných závěrů těchto studií lze předpokládat, že se postkomunistické  
společnosti budou vyznačovat rostoucí tolerancí k vnitřním rozdíům (ideologickým,  
etnickým apod.) a zároveň rostoucí otevřeností vůči svému okolí. Nelze se však domní-  
vat, že vznik demokratického politického systému a vytvoření nezbytných institucionál-  
ních základů tržní ekonomiky je nutně doprovázen posilováním otevřenějších postojů  
uvnitř dané společnosti i vůči jejímu okolí. Evans a Whitefield [1993: 539] upozorňují na  
to, že obdobná změna postojů může být zvláště obtížná v těch postkomunistických  
zemích, které vznikly oddělením od větších státních celků a nastoupily cestu budování  
národního státu. Je více než pravděpodobné, že proces budování národního státu může  
nejen zpomalit vznik „moderních“ postojů vůči vnitřním i vnějším společenským rozdí-  
lům, ale může dokonce vyvolávat či posilovat jejich etnocentrickou povahu. Analýza  
zmíněných postojů nám proto může sloužit jako dobré východisko pro pokus o zodpově-  
zení některých aspektů otázky stability autoritářské orientace v postkomunistických  
společnostech.

Přestože proces přechodu k demokracii ve Slovinsku byl silně ovlivněn jeho oddě-  
lením od Jugoslávie, předpokládali jsme, že tento vývoj nezabránil postupnému odklonu  
od etnocentrismu a narůstání otevřenějších postojů. Vycházeli jsme při tom přinejmen-  
ším ze dvou skutečností – na jedné straně to je relativně vysoká homogenita, a tedy malá  
šance na původní vnitřní roztržičnost slovinské společnosti, a na druhé straně pak relati-  
vně velká otevřenost starého režimu vůči západním vlivům. Svou roli ovšem hraje i  
skutečnost, že oddělení Slovinska od federálního státu bylo explicitně legitimizováno  
požadavkem přiblížení se západním standardům a připojení se k západní formě integrace.

---

<sup>10</sup>) Důležitost rozlišování mezi těmito dvěma otázkami vhodně demonstuje studie R. J. Daltona  
věnovaná politické kultuře v bývalém východním Německu. Výzkum z roku 1990 „odhaluje znač-  
nou podobnost demokratických postojů východních a západních Němců“ [Dalton 1994: 477],  
podrobná analýza báze prodemokratických postojů východních Němců však ukazuje, že „podpora  
demokratických norem je pevně svázána s vidinou západního bohatství a s vědomím rozpadu  
východoněmecké ekonomiky“ [Dalton 1994: 491].

V následujících odstavcích se pokusíme zhodnotit, zda je platnost předpokladu o posunu od etnocentrismu směrem k otevřenějším postojům empiricky prokazatelná.

Výsledky výzkumů veřejného mínění jednoznačně svědčí o masové podpoře změny postavení Slovinska v rámci Jugoslávie. Již v roce 1987 souhlasilo 59,1 % respondentů s výrokem, že jednotlivým republikám jugoslávské federace by měla být dána větší autonomie, a více než polovina respondentů se přiklonila k tomu, že možnosti dalšího vývoje Slovinska by se oddělením od Jugoslávie zlepšily. Nicméně, představa radikálního odtržení od Jugoslávie byla podle výsledků výzkumů respondentům v této době stále poměrně vzdálená; v roce 1988 považovala tuto představu za reálnou jen o málo více než jedna čtvrtina respondentů. V témže roce vyslovilo 58,5 % respondentů souhlas s výrokem, že pro budoucí ekonomický, politický a kulturní vývoj Slovinska je nejdůležitější spolupráce se západoevropskými zeměmi. Tento postoj zůstal rámcově zachován, pouze podpora radikálního odtržení od Jugoslávie postupně rostla – zatímco na počátku roku 1990 většina respondentů stále přisuzovala největší životaschopnost konfederaci, v druhé polovině tohoto roku již většina volila nezávislý stát. Za dosažení tohoto cíle však respondenti nebyli ochotni platit příliš vysokou cenu – většina by byla připravena „usilovněji pracovat“, 30 % respondentů bylo ochotno akceptovat případné snížení příjmů a 20 % bylo v případě nutnosti ochotno za nezávislost bojovat.<sup>11</sup> Většina respondentů navíc předpokládala, že odtržení od federálního státu by se mělo v dlouhodobé perspektivě vyplatit vzhledem k očekávanému zvýšení životního standardu. Nejvyšší očekávání v tomto smyslu projevovali respondenti s nižší úrovní vzdělání.

Výše uvedená data naznačují, že podpora radikálního odtržení od Jugoslávie byla posilována především pragmatickými a nikoli „ideologickými“ úvahami. Nabízí se proto domněnka, že převažující pragmatismus oslabil roli etnocentrismu v procesu separace od federálního státu. Pragmatické postoje ke starému uspořádání by rovněž mohly usnadňovat adaptaci na nové mezinárodní prostředí. Výzkumná data ovšem tyto závěry nepotvrzují. Období vytváření zárodků všeobecné podpory radikálního odtržení od Jugoslávie se zároveň vyznačovalo rostoucím etnocentrismem; výsledky výzkumů svědčí o rostoucím etnickém odcizování Slovinců od ostatních Jugoslávců i od imigrantů ve Slovinsku žijících [viz Klínar 1992: 70-76]. Je tedy zřejmé, že hnutí za politickou nezávislost Slovinska patrně nebylo výsledkem pouhých pragmatických úvah, ale že zde hrálo roli i silné etnocentrické a xenofobní citění. Skutečnost, že nezávislost nebyla pouze záležitostí rozumu, ale i citu, vysvětluje, proč se úsilí o založení nezávislého národního státu setkalo s tak širokou a pevnou podporou. Můžeme dále předpokládat, že po dosažení tohoto cíle (tj. po vyhlášení slovinského národního státu v roce 1991) ztratily etnocentrické a xenofobní postoje svou pozitivní funkci a postupně slably.

Výzkumy tento předpoklad potvrdily, pokud se týče nárůstu obecně otevřenějších postojů vůči novému mezinárodnímu prostředí. V roce 1994 se zhruba 70 % respondentů domnívalo, že Slovinsko by mělo sledovat západoevropský model. Téměř shodné procento respondentů (64,7 %) by také podporovalo členství Slovinska v Evropské unii.

<sup>11)</sup> Za zmínku stojí, že pouze 8,6 % respondentů se domnívalo, že blížící se rozpad Jugoslávie by mohl vést k násilí a válce. Po odtržení Slovinska by převážná většina respondentů toto rozhodnutí (78,5 %) znovu podpořila, a to i v případě, že by tento akt mohl vést ke krátkému násilnému konfliktu a ekonomickým potížím. Tato rozhodnost je v příkrém kontrastu k opatrné náladě, která vládla před vyhlášením nezávislosti. Změna nálady nepochybně souvisela se skutečností, že náklady vynaložené na dosažení nezávislosti byly relativně nízké.

Přesněji formulované otázky ovšem poněkud zpochybňují hloubku a konzistentnost těchto postojů. Například výrok, že dosažení nezávislosti bylo pro Slovinsko důležitější než případné výhody, které by plynuly z jeho integrace do Evropy, podpořilo 60 % respondentů a téměř shodné procento také souhlasilo s tím, že Slovinsko by mělo budovat vlastní obranyschopnost nehledě na případné další náklady. Tyto odpovědi naznačují, že otevřenost postojů se vytrácí ve chvíli, kdy je vnímána jako ohrožení národní suverenity a jejich symbolů.<sup>12</sup> Větší míru otevřenosti projevují pouze respondenti s vyšší úrovní vzdělání, nejde ovšem o významnou odlišnost.

Výše uvedenou skutečnost lze vysvětlovat dvěma možnými způsoby. Za prvé je to předpoklad, že většina slovinské populace vnímá politickou suverenitu jako záruku budoucího zlepšení ekonomických a sociálních poměrů. Z toho pak vyplývá zjevná inkonzistence postojů vůči novému mezinárodnímu prostředí – obecně je otevřenost postojů vnímána jako nesporná hodnota, v případě konkrétních problémů je však tato hodnota „znesvěcena“ a relativizována pragmatickými úvahami. V konečném důsledku je pak otevřenost hodnotou pouze potud, pokud je příslibem čistých zisků. Druhé vysvětlení chápe naznačenou inkonzistenci postojů jako projev latentní xenofobie, která se netýká pouze bývalého uspořádání, ale projevuje se i v novém prostředí. Otevřenost postojů je tedy abstraktní hodnotou, která je v praxi odmítána nikoli pouze jako potenciálně nevýhodná, ale také jako vnitřně konfliktní s hluboce zakořeněnými etnocentrickými postoji.

Přestože výsledky výzkumů veřejného mínění nejsou nijak přesvědčivé, hovoří do jisté míry ve prospěch druhého vysvětlení. Podle výzkumu z roku 1994 se téměř 70 % respondentů domnívalo, že Slovinci by měli přednostně nakupovat slovinské výrobky, a 65 % respondentů bylo přesvědčeno, že slovinské zemědělství by mělo být v mezinárodní soutěži hájeno, a to i za cenu vyšších cen zemědělských produktů. Podobné postoje však nebyly pouze výsadou ekonomické oblasti, ale převažovaly i v oblasti etnických vztahů. Většina respondentů (63,7 %) se např. domnívala, že i v kontaktu se spřátelenými národy je na místě opatrnost a rezervovanost. Ještě výrazněji se tyto xenofobní tendence projevíly v otázce slovinských minorit. V roce 1993 se 70,8 % respondentů zcela nebo převážně klonilo k názoru, že rostoucí nezaměstnanost by měla postihovat v prvé řadě imigranty. Téměř shodné procento respondentů rovněž souhlasilo s tím, že právní postupy udělování slovinského občanství imigrantům by měly být přepracovány a některá již udělená občanství by měla být odňata. Konečně, 43 % respondentů podpořilo názor, že pokud by stát dostatečně nechránil zájmy rodilých Slovinců, měl by lid tuto záležitost vzít do vlastních rukou. Nejméně výrazné etnocentrické a xenofobní postoje byly zjištěny u mladších a vzdělanějších respondentů.

Dostupná data přes svou neúplnost a nesystematičnost ukazují, že vznik široké podpory demokratického systému nebyl ve Slovinsku doprovázen téměř žádným posunem ve stávajících etnocentrických a xenofobních postojích. Je očividné, že podpora demokracie může koexistovat s postoji, které mají jasný autoritářský nádech a že obecná podpora demokratických pravidel nutně nevylučuje prosazování diskriminačních

---

<sup>12)</sup> Mezi postoji ke starému a novému prostředí je možno nalézt zajímavou paralelu; na jedné straně zde byla silná tendence omezit všechny kontakty s bývalým federálním státem, které by mohly omezovat slovinskou autonomii, a na straně druhé zde byla podpora větší intenzity takových vazeb s novým mezinárodním prostředím, které mohla slovinská suverenita „tolerovat“.

opatření proti etnickým či jiným minoritám. Data rovněž naznačují, že tyto postoje jsou značně rezistentní vůči změně. Shodná míra etnocentrismu a xenofobie, která byla odhalena ve výzkumech na konci osmdesátých let, se projevila i v nedávných výzkumech [viz Klínar 1994: 44-46].

Data uvedená v této kapitole představují další argument pro podporu našeho tvrzení, že politická kultura ve Slovinsku je v mnoha ohledech inkonzistentní [viz také Toš 1994: 207-217]. Nepotvrzují naopak platnost naší hypotézy, že budování národního státu bylo provázeno poklesem nacionalistického citění. Můžeme se však domnívat, že v nové situaci se nacionalistické postoje projevují skrytěji, zatímco projevy obecně otevřených postojů k novému prostředí se zviditelňují. Zmíněná data nicméně ukazují, že základní postojové schéma nedoznalo podstatných změn a že podpora otevřenosti se opírá především o pragmatické úvahy. Většina respondentů podporovala otevřenost pouze v případě, že se „vyplatila“ a pokud nebyla potenciálně ohrožující. V opačném případě pak u většiny respondentů převažovala tendence k etnocentrismu. V následující závěrečné kapitole se budeme věnovat otázce, zda postoje popsané v této a předcházející kapitole vytvářejí vhodné prostředí pro stabilizaci demokratického politického systému ve Slovinsku.

## **6. Závěr: politická kultura a politická stabilita**

Jak jsme již naznačili, dostupná data nedovolují systematicky testovat naši základní hypotézu a umožňují pouze odhad její empirické relevance. To znamená, že na základě naší analýzy nebudeme schopni poskytnout vyčerpávající popis transformace politické kultury ve slovinské společnosti. Pokusíme se nicméně naznačit, k jakým nejdůležitějším změnám politicky relevantních postojů došlo, a vyslovit některé předběžné závěry týkající se jejich funkce v procesu stabilizace nového politického a ekonomického systému.

Obecně řečeno, data ukazují, že transformace politického a ekonomického řádu ve Slovinsku nebyla doprovázena ani širokou anomii, ani prosazováním tradičních hodnot, které by se rovnalo „civilizační neschopnosti“ vedoucích sociálních činitelů. Většina populace se naopak úspěšně adaptovala na změnu systému a byla navíc schopna tento systém i aktivně podporovat. Částečně k tomu přispěl i pomalý průběh institucionálních změn, který poskytl dostatek času pro vytvoření prodemokratických postojů. Jinými slovy, změna politicky relevantních postojů byla postupná a díky tomu také umožnila mnohem větší zachování souvislosti než radikální převrat. Intenzita explicitně projevované podpory demokratickým institucím (a podobně i novým institucím ekonomickým) by mohla opravňovat k tvrzení, že změna politických postojů značně přispěla ke konsolidaci nového řádu.

Výsledky naší analýzy ovšem ukazují, že tento závěr si v mnoha ohledech žádá bližšího vymezení. V první řadě je třeba zdůraznit, že naše hypotéza o příznivém vlivu situace ve Slovinsku na rozvoj relativně nepodmíněné podpory nového politického řádu nebyla potvrzena. Ve třetí kapitole této studie jsme ukázali, že rámec této podpory je vymezen instrumentálním přijetím demokracie. Většina populace hodnotí demokracii velmi vysoko, neboť ji chápe jako nejlepší cestu ke zvýšení individuálního ekonomického a sociálního blahobytu. Jestliže rozdíl mezi hodnotami a zájmy skutečně spočívá v tom, že hodnoty umožňují lidem rozlišit chování a situace na „správné“ a „nesprávné“ a zájmy jim umožňují odlišit „výhodné“ od „nevýhodných“ [viz Smelser 1994: 155], pak naše analýza svědčí o jejich značné souběžnosti: nový politický řád je

správný, protože je přinejmenším potenciálně výhodný. Konkrétně řečeno, podpora demokratického zřízení byla mnohem více záležitostí „racionální volby“ než otázkou „morálního soudu“. Základní paradox tohoto typu podpory spočívá v tom, že může klást na stávající politický systém značné požadavky, které za jistých okolností mohou vést až k jeho destabilizaci. Podstatou podmíněné podpory politického systému je to, že mizí v chvíli, kdy politický systém není dostatečně schopen naplňovat výchozí očekávání.

Nelze přehlédnout, že základní paradox instrumentálního přijetí demokracie úzce souvisí s vysokými očekáváním, která sám vytváří. Jinými slovy, instrumentální forma přijetí demokracie zahrnuje specifické představy o jejím fungování. Dokladem toho je skutečnost, že respondenti ve Slovinsku připisují politickému systému značnou pravomoc při regulaci ekonomiky, zejména pak při nápravě takových nedostatků, jako je nezaměstnanost nebo vysoká příjmová nerovnost. Tím zjevně upřednostňují systém příznačně označený jako „politický kapitalismus“ [Offe 1991: 284], který představuje kapitalismus stimulovaný nebo kontrolovaný cestou politické intervence. Demokratický systém je díky tomu spojován s očekáváním, která mohou značně přesahovat hranice jeho možností. Pro udržení masové podpory je pak za těchto okolností „nezbytné, aby nové demokratické systémy prokazovaly svou výkonnost především v ekonomické, ale i v politické oblasti“ [Lipset 1994: 17]. Zůstává však otázkou, zda tyto systémy disponují dostatečnými zdroji, ke splnění tohoto úkolu nezbytnými.

Druhé vymezení výše uvedeného tvrzení o významném přispění změny politických postojů ke konsolidaci nového politického systému souvisí s inkonzistencí politické kultury. Jeden z jejích aspektů se již odrazil ve zmíněné preferenci „politického kapitalismu“. Tato preference v sobě skrývá podporu základních institucí tržní ekonomiky spolu s relativně silnou orientací na stát, což jinými slovy znamená, že rozsáhlá ekonomická pravomoc státu není vnímána jako neslučitelná s principy tržní ekonomiky. Silná regulativní role státu je navíc chápána jako žádoucí pouze do té míry, pokud přináší zvýšení individuální životní úrovně a udržuje určitou úroveň sociální spravedlnosti.<sup>13</sup> Uvedené dva druhy očekávání jsou ovšem těžko slučitelné, což platí zejména pro méně bohaté společnosti.

Dalším, ještě důležitějším aspektem inkonzistence politické kultury je skutečnost, že na obecnou podporu demokracie nenavazuje změna dalších politicky relevantních postojů. Naše analýza vnitřních vztahů mezi jednotlivými etniky ve Slovinsku ukázala, že etnocentrické a xenofobní postoje zde do značné míry přetrvávají. Stabilita těchto postojů je ve zjevném rozporu s vysokou flexibilitou slovinské populace, o níž svědčí aktivní podpora nového politického systému. Jinými slovy, naše analýza nepotvrdila platnost tvrzení, že obecná podpora demokracie je nutně spojena s rostoucí tolerancí vůči společenským rozdílům a rostoucí otevřeností ve vztahu k mezinárodnímu prostředí. Musíme se však ptát, zda přetrvávání těchto postojů nesnižuje význam veřejné podpory demokracie a zda nemůže dokonce vést až k dlouhotrvající destabilizaci demokratického politického řádu. Druhá část otázky naznačuje, že autoritářské hodnoty, které tvoří pozadí

---

<sup>13</sup>) Nelze říci, že tato diskrepance je charakteristická pouze pro slovinskou politickou kulturu. S velkou pravděpodobností se projevuje i v ostatních postkomunistických zemích, stejně jako v zavedených demokraciích. Nemusí také nutně platit, že by tato diskrepance měla škodlivý vliv na stabilitu demokratického politického řádu.

etnocentrických a xenofobních postojů, mohou posilovat sklon k autoritářským řešením v situacích, kdy se demokratická řešení budou jevit jako nedostatečně účinná.

Závěrem je možno shrnout, že v oblasti politické kultury existují dva obecné faktory, které mohou ovlivňovat stabilitu demokracie ve Slovinsku – podmíněné přijetí demokracie a vnitřní inkonzistence politicky relevantních postojů. Jak jsme již naznačili, způsob, jakým je demokracie přijímána, ji odebírá podporu právě v okamžiku, kdy by jí bylo třeba silné „morální“ podpory, přítomnost postojů podporujících latentní autoritářství hrozí větší atraktivitou jiných (tj. nedemokratických) politických uspořádání. Přestože s uvedenou možností je třeba počítat, bylo by chybné tvrdit, že zmíněné faktory musí dříve či později vést k destabilizaci nového politického systému, nebo dokonce k obnovení minulého režimu.<sup>14</sup> Naše analýza neposkytuje žádné důkazy o tom, že by vysoká míra kongruence mezi politickou kulturou a politickým systémem byla nezbytnou podmínkou pro dosažení konsolidace demokratického systému. Naopak se zdá, že fungování demokratického systému není přímo závislé na kulturním prostředí a že důraz na kulturní determinismus, který je charakteristický pro většinu studií zabývajících se politickou kulturou, není oprávněný. Jinými slovy, vliv politické kultury na konsolidaci demokratického systému je spíše zprostředkovaný a souvisí s mnoha faktory, které přesahují rámec výzkumu politické kultury.

Přeložila Simona Perušičová

IVAN BERNIK je docentem sociologie na fakultě sociálních věd Lublaňské univerzity.

BRINA MALNAR je asistentem sociologie na fakultě sociálních věd Lublaňské univerzity.

NIKO TOŠ je profesorem sociologie na fakultě sociálních věd Lublaňské univerzity.

## Literatura

- Adam, F. 1989. „Deformirana modernizacija – (realni) socializem med tradicijo in modernostjo.“ *Družboslovne razprave* 7: 19-30.
- Ash, T. G. 1990. *We the People: The Revolution of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague*. Cambridge: Granata Books.
- Bernik, I. 1993. *Dominacija in konsenz v socialistični družbi*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica.
- Bernik, I. 1994. „Der Übergang von der heroischen in die prosaische Etappe: Slowenien.“ S. 121-142 in *Die Rekonstruktion Ostmittel-Europas*, hrsg. von A. Pradetto. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Bruszt, L. 1990. „Hungary's Negotiated Revolution.“ *Social Research* 57: 365-387.
- Dahrendorf, R. 1990. *Reflections on the Revolution in Europe*. London: Chatto and Windus.
- Dalton, R. J. 1994. „Communists and Democrats: Democratic Attitudes in the Two Germanies.“ *British Journal of Political Science* 24: 469-493.
- Evans, G., S. Whitefield 1993. „Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe.“ *British Journal of Political Science* 23: 521-548.
- Kitschelt, H. 1993. „Class Structure and Social Democratic Party Strategy.“ *British Journal of Political Science* 23: 299-337.

---

<sup>14</sup>) Je vysoce nepravděpodobné, že by nové projevy autoritářství, vyvolané pocitem ekonomické a sociální nedostatečnosti demokratického řádu, směřovaly k znovuoustavení starého režimu. To by totiž znamenalo návrat k systému, který ztratil podporu právě z důvodu své neschopnosti poskytovat očekávané ekonomické a sociální zisky.

- Kolarska-Bobińska, L. 1990. „Civil Society and Social Anomy in Poland.“ *Acta Sociologica* 33: 277-288.
- Klinar, P. 1992. „O mednacionalnih odnosih v Sloveniji.“ Pp. 69-83 in *Slovenski izziv*. Ljubljana: FDV-IDV.
- Klinar, P. 1994. „O nacionalni identiteti in etnonacionalizmih.“ Pp. 31-51 in *Slovenski izziv II*. Ljubljana: FDV-IDV.
- Linz, J. J. 1990. „Transition to Democracy.“ *The Washington Quarterly* 13: 143-164.
- Lipset, S. M. 1994. „The Social Requisites of Democracy Revisited.“ *American Sociological Review* 59: 1-22.
- Lukšič, I. 1992. „Politična kultura – izvor pojma, njegova vsebina in aplikacija na Slovenijo.“ Pp. 13-26 in *Demokracija in politična kultura*, ed. by J. Stanič, D. Macura. Ljubljana: Enajsta univerza.
- Meyer, G. 1993. „Die politischen Kulturen Ostmitteleuropas im Umbruch.“ *Aus Politik und Zeitgeschichte* 10: 3-13.
- Offe, C. 1991. „Das Dilemma der Gleichzeitigkeit. Demokratisierung und Marktwirtschaft in Osteuropa.“ *Merkur*, pp. 279-292.
- Rose, R., C. Haerpfner 1994. „Mass Response to Transformation in Post-Communist Societies.“ *Europe-Asia Studies* 46: 3-28.
- Rus, V. 1992. „Lastninski i blaginjski sindrom pri Slovencih.“ Pp. 47-67 in *Slovenski izziv*, ed. by N. Toš. Ljubljana: FDV-IDV.
- Smelser, N. J. 1994. *Sociology*. Oxford: Blackwell.
- Street, J. 1993. „Review Article: Political Culture – from Civic Culture to Mass Culture.“ *British Journal of Political Science* 24: 95-114.
- Sztompka, P. 1993a. „Civilisational Incompetence: The Trap of Post-Communist Societies.“ *Zeitschrift für Soziologie* 22: 85-95.
- Sztompka, P. 1993b. *The Sociology of Social Change*. Oxford: Blackwell.
- Toš, N. 1994. „Slowenien zwischen Westeuropa und Balkan.“ S. 201-220 in *Institutionen und institutioneller Wandel in Südosteuropa*, hrsg. von J. C. Papalekas. München: Südosteuropa-Gesellschaft.
- Vainshtein, G. 1994. „Totalitarian Public Consciousness in Post-Totalitarian Society: The Russian Case in The General Context of Post-Communist Development.“ *Communist and Post-Communist Studies* 27: 247-259.
- Ziemer, K. 1993. „Polish Political Science and the Transformation From Communism.“ *European Journal of Political Research* 25: 483-498.
- Županov, J. 1970. „Industrializam i egalitarizam.“ *Sociologija* 12: 5-45.

# CZECH SOCIOLOGICAL REVIEW

## CONTENTS OF VOLUME 3, NUMBER 2, FALL 1995

Introduction

### ARTICLES

Matějů, P., Lim, N.: Who Has Gotten Ahead After the Fall of Communism?

Řeháková, B., Vlachová, K.: Subjective Mobility after 1989

Večerník, J.: Economic and Political Man. Hardship and Attitudes in the Czech Republic and Central Europe

Orenstein, M.: Transitional Social Policy in the Czech Republic and Poland

Rys, V.: Social Security Developments in Central Europe: A Return to Reality

### ESSAY

Hartl, J.: Social Policy: An Issue for Today and the Future

### DEBATE

How Not to Make Historical Comparison Empirically (P. Matějů)

There are Many Roads Leading to the Understanding of Historical Change  
(P. Machonin, M. Tuček)

### NEWS AND INFORMATION

SOCO-START activities (J. Večerník)

### ANNOTATIONS

Annotations of the START publications (J. Večerník)

**CZECH SOCIOLOGICAL REVIEW** nabízí dvakrát ročně 128 stran nejzajímavějších článků o české společnosti, problémech nacionalismu, nových formách nerovností, politických změnách atd., vybraných ze stránek *Sociologického časopisu* a přeložených do angličtiny, jakož i původních anglických textů pojednávajících o sociálních a ekonomických změnách ve střední a východní Evropě.

Předplatné na rok 1996 pro zahraničí činí \$ 40 (60 DM) pro instituce, \$ 34 (50 DM) pro jednotlivce a \$ 26 (40 DM) pro studenty. Pro tuzemsko činí předplatné 196 Kč, pro členy Masarykovy české sociologické společnosti 120 Kč. Jednotlivá čísla možno zakoupit v redakci za 98 Kč.

Vydává Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1.